

## ВЕЙМАРСЬКА КОНСТИТУЦІЯ ЯК ПРАВОВА ОСНОВА УТВОРЕННЯ РЕСПУБЛІКИ В НІМЕЧЧИНІ

### THE WEIMAR CONSTITUTION AS THE LEGAL BASIS OF THE FORMATION OF THE REPUBLIC IN GERMANY

Гутів Б.І., к.ю.н.,

асистент кафедри історії держави, права та політико-правових учень

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізу закріплених у Веймарській конституції 1919 року ознак республіканської форми правління, що свідчать про утворення на її підставі в Німецькій імперії республіки. Насамперед подано стислий огляд історично-політичних і правових передумов проголошення Веймарської конституції, зокрема Березневої революції 1848 року і Конституції Паульскірхе (Франкфуртської конституції) 1849 року, яка визначала Німецьку імперію як спадкову конституційну монархію, та Конституції 1871 року, яка утвердила Німеччину як дуалістичну монархію, ухвалення внаслідок буржуазно-демократичної революції 1918 року Конституції у м. Веймарі 11 серпня 1919 року.

Автором детально розглянуто загальнотеоретичні основні ознаки республіканської форми правління та розкрито їхній відповідний зміст, виявлений в окремих статтях Веймарської конституції, висвітлено такі ознаки Німецької республіки: виборність і періодична змінюваність складу вищого органу законодавчої влади та глави держави (президента); принцип поділу єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; главою держави є Президент, який здійснює свою владу від імені народу; влада вищих органів обмежена строком, закріпленням у Конституції; вищі органи влади і посадові особи несуть відповідальність перед народом; верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом країни. У статті обґрунтовано, що за Веймарською конституцією Німецькій імперії були притаманні усі ознаки республіки.

На підставі дослідження позицій різних науковців з'ясовано, який тип республіканської форми правління закріплювала в Німеччині Веймарська конституція, стверджено про змішану (напівпрезидентську) форму правління. У статті звернуто увагу на надзвичайні повноваження президента, а саме так звану «президентську диктатуру», що врешті призвело до встановлення Третього рейху.

**Ключові слова:** Веймарська конституція, Німецька імперія, республіка, республіканська форма правління, змішана (напівпрезидентська) форма правління, президент, Рейхстаг.

The article is devoted to the analysis of the features of the republican form of government enshrined in the Weimar Constitution of 1919, which testifies to the formation of a republic on its basis in the German Empire. First of all, a brief overview of the historical, political and legal preconditions for the proclamation of the Weimar Constitution is given, in particular: The March Revolution of 1848 and the Constitution of Paulskirche (Frankfurt Constitution) of 1849, which defined the German Empire as a hereditary constitutional monarchy, and the Constitution of 1871, which established Germany as a dual monarchy, and after all the adoption as a result of the bourgeois-democratic revolution of 1918 of the Constitution in Weimar on August 11, 1919.

The author examines in detail the general theoretical main features of the republican form of government and reveals their corresponding content, found in some articles of the Weimar Constitution. Namely, the following features of the German Republic are highlighted: election and periodic variability of the composition of the highest legislative body and the head of state (president); the principle of division of a single state power into legislative, executive and judicial; the head of state is the President, who exercises his power on behalf of the people; the power of higher bodies is limited by the term enshrined in the Constitution; higher authorities and officials are responsible to the people; the rule of acts issued by the highest representative body of the country. After all, the article substantiates that according to the Weimar Constitution, the German Empire had all the characteristics of a republic.

Also, the author, based on a study of the positions of various scholars to determine what type of republican form of government enshrined in Germany the Weimar Constitution, argued about a mixed (semi-presidential) form of government. In addition, the article draws attention to the extraordinary powers of the president, the so-called "Presidential dictatorship", which eventually led to the establishment of the Third Reich.

**Key words:** Weimar Constitution, German Empire, republic, republican form of government, mixed (semi-presidential) form of government, president, Reichstag.

Всередині 50-х років XIX століття у Центральній Європі пройшла хвиля національно-демократичних повстань. Не стала винятком і Німецька імперія, де у 1848 році спалахнула Березнева революція, або, як її часто називають, «Баденська війна». Розгорілася вона після подій у Франції, де у 1848 році відбувся заколот, внаслідок якого король Луї-Філіп I відрікся від престолу. Основною метою протестуючих було утворення національного німецького парламенту. Також населення вимагало свободи слова, друку та зібрань [1].

У ході Березневої революції в Німеччині було утворено Франкфуртські національні збори (перший загальнонімецький парламент), які 27 березня 1849 року в церкві Святого Павла у Франкфурт-на-Майні прийняли першу загальнонімецьку конституцію – Конституцію Паульскірхе (Франкфуртську конституцію) [2]. Згідно з пп. 68-69 Конституції Паульскірхе главою держави був монарх, який передавав трон у спадок. Також відповідно до цієї Конституції створювався парламент – Рейхстаг, який складався із двох палат: Палати держав і Палати народу (п. 85) [3]. Ця Конституція визначала Німецьку імперію як спадкову конституційну монархію.

Конституція 1849 року фактично не була дієюю, оскільки більшість німецьких великих держав її не визнавали, а тому її прийняття не допомогло об'єднати німецькі землі в єдину імперію [4, с. 50]. Цього не можна сказати про Конституцію 1871 року, яка була прийнята за правління канцлера Отто фон Бісмарка. У преамбулі цієї Конституції зазначалося, що всі німецькі землі об'єднуються в єдину Німецьку імперію. На чолі імперії стояв прусський король, який мав титул німецького імператора. Створювалася Союзна рада, яка складалася з представників держав, що входили до союзу (п. 6), функціонував Рейхстаг (п. 20).

Всі основні важелі управління імперією залишалися у імператора, зокрема він мав право скликати Союзну раду та Рейхстаг (п. 12), призначати імператорського канцлера (п. 15), розробляти та публікувати закони (п. 17), призначати всіх імперських високопосадовців (п. 18) [5]. Отже, відповідно до Конституції 1871 року, яка була чинною до 1919 року, Німеччина була дуалістичною монархією.

Після Жовтневого перевороту в Росії [6, с. 93–94] у Німеччині в 1918 році спалахнула буржуазно-демократична революція. Деякі науковці стверджують, що ця революція відбулася за прямої ідеологічної й організацій-

ної підтримки керівництва ліворадикального крила російської більшовицької партії [7, с. 302].

Наприкінці листопада 1918 року в Берліні була скликана Конференція, в якій брали участь представники революційних урядів німецьких держав, з метою вирішення питання про Установчі збори, визначення основ майбутньої Конституції Німеччини, а також встановлення порядків перехідного періоду у «взаємовідносинах окремих держав». 19 січня 1919 року були проведені вибори в Національні збори як вищий легітимний представницький орган державної влади, на яких перемогла Німецька національна народна партія. Одним із перших законів Національних зборів став Закон від 10 лютого 1919 року «Про тимчасову імперську владу», який закріпив право і обов'язок Національних (Установчих) зборів створити нову німецьку Конституцію з парламентсько-республіканським ладом [7, с. 305].

11 серпня 1919 року у м. Веймар було прийнято Веймарську конституцію, у ст. 1 якої зазначалося: «Німецька імперія – республіка». Столицею новоствореної республіки був Берлін. Отже, постає цілком логічне питання: які ж норми (окрім ст. 1) Веймарської конституції закріплювали саме республіканську форму правління в Німеччині? Якою саме республікою вона була? Щоб дати відповіді на ці питання, спершу необхідно визначити, які ознаки характеризують республіканську форму правління.

Теоретики права С.Д. Гусарев та О.Д. Тихомиров виділяють такі основні юридичні ознаки демократичної республіки:

- виборність і періодична змінюваність складу вищого органу законодавчої влади та глави держави (президента);

- завжди існує кілька вищих органів влади, оскільки вона заснована на принципі поділу єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу і судову;

- главою держави є Президент, який здійснює свою владу від імені народу;

- влада вищих органів обмежена строком, закріпленим у конституційних законах;

- вищі органи влади і посадові особи несуть відповідальність перед населенням;

- верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом країни [8, с. 48].

Проаналізуємо, чи насправді Веймарська конституція відповідно до свого змісту містила ці ознаки та закріплювала республіканську форму правління у Німецькій імперії.

*Виборність і періодична змінюваність складу вищого органу законодавчої влади та глави держави (президента).* Відповідно до ст. 23 Веймарської конституції: «Рейхстаг обирається на 4 роки. Нові вибори повинні бути проведені не пізніше як на 60-й день після спливу цього строку». У ст. 43 вказано: «Президент імперії обирається на 7 років. Переобрання допускається. До закінчення терміну президент імперії може бути зміщений народним голосуванням за пропозицією Рейхстагу. Для постанови Рейхстагу на це потрібно більшість (2/3) голосів. Цією постановою президент імперії відсторонюється від подальшого перебування на посаді. Відхилення народним голосуванням пропозиції про усунення вважається переобранням і тягне за собою розпуск Рейхстагу» [9]. Отже, виборність і змінюваність є характерною ознакою для законодавчого органу та глави Німецької держави.

*Стосовно принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову,* то у Веймарській конституції чітко простежувався такий принцип. Вища законодавча влада в Німеччині належала Рейхстагу (Імперським Зборам) – нижній палаті парламенту. Верхня палата – Рейхсрат (Імперська Рада) складалася із представників усіх суб'єктів федерації (18 земель). Він мав право на «оскарження законів, ухвалених Рейхстагом». Оскаржений закон

подавався до Рейхстагу для винесення постанови вдруге. Якщо при цьому «Рейхстаг і Рейхсрат не дійдуть згоди», то вирішення спірного питання належало Президентові (ст. 74), який мав виступати в ролі «арбітра».

Главою виконавчої гілки влади був Президент імперії. Президент мав не тільки представницькі повноваження як глава держави, а й широкі розпорядчо-виконавчі повноваження. Провідна роль Президента визначалася його всенародним обранням, тривалим терміном перебування при владі (сім років), правом переобрання на новий термін. Йому як позапартійному «арбітру» відводилася головна роль у встановленні на основі консенсусу політичної стабільності в країні.

Незалежний від парламентської більшості, Президент повинен був протистояти «парламентському абсолютизму», якого так боялися ліві партії. У цій ролі він наділявся і правом скасувати закон, прийнятий Рейхстагом, за допомогою референдуму (ст. 73). Разом із Президентом виконавчу владу здійснював Уряд, який складався із Рейхсканцлера та імперських міністрів. Уряд призначався президентом без урахування парламентської більшості, але мала бути довіра Рейхстагу (ст. 54) [10, с. 656]. Крім того, Президент здійснював верховне командування армією і флотом, звільняв і призначав офіцерів і чиновників [11, с. 304].

Щодо правосуддя, то воно здійснювалося імперським судом та обласними судами. Судді у Веймарській республіці були незалежними, підпорядковувалися тільки закону та обиралися довічно (ст.ст. 102–104). Також в імперії та областях утворювалися адміністративні суди (ст. 107). Очолював судову систему Верховний державний суд Німецької імперії.

Загалом принцип розподілу влад на законодавчу (парламент, який складався з верхньої палати – Рейхсрату та нижньої палати – Рейхстагу), виконавчу (Президент та Уряд) та судову виразно відображений у Веймарській конституції 1919 року.

*Стосовно ознаки, що президент є главою держави, який здійснює свою владу від імені народу,* то у Веймарській республіці посада президента була виборною. Відповідно до ст. 41 Веймарської конституції: «Президент імперії обирається всім німецьким народом. Президентом може стати будь-який німець, якому виповнилося 35 років» [9]. Президент обирався на 7 років та міг бути усунутий із посади шляхом народного голосування. Президент виступав главою Німецької держави. Він представляв імперію в міжнародно-правових відносинах, укладав зовнішні союзи та договори (особливо важливі – за згоди Рейхстагу), акредитував і приймав послів. За згодою Рейхстагу він оголошував війну та укладав мир (ст. 45).

Веймарська конституція *обмежувала владу вищих органів строком.* Вищий законодавчий орган був виборним. Рейхстаг обирався строком на 4 роки шляхом загального, рівного, прямого таємного голосування. Розпустити Рейхстаг мав право Президент імперії, проте не більше «одного разу з одного приводу» (ст. 25). Вищий орган виконавчої влади (Уряд) теж обмежувався строком правління, оскільки і Рейхсканцлера, і імперських міністрів призначав Президент на певний термін (ст. 53). Якщо Рейхстаг висловлював вотум недовіри будь-якому члену Уряду, той повинен був подати у відставку.

*Вищі органи влади і посадові особи несуть відповідальність перед населенням.* Ця ознака закріплювалася у ст. 42. Президент імперії при вступі на посаду складав таку присягу перед Рейхстагом: «Я клянусь присвятити свої сили на благо німецького народу, на його користь, оберігати його від шкоди, дотримуватися Конституції і законів імперії, сумлінно виконувати свої обов'язки стосовно всіх». Ст. 43 передбачала: «До закінчення строку Президент імперії може бути усунутий народним голосуванням за пропозицією Рейхстагу». Глава держави скла-

дав присягу на вірність німецькому народу, але ним же міг бути зміщений із посади, на пряму ніс перед ним відповідальність.

Принцип *верховенства актів, які видаються вищим представницьким органом країни* утверджено у Розділі 5 Веймарської конституції. Законопроекти вносилися на розгляд Рейхстагу або імперським урядом чи членами Рейхстагу та приймалися більшістю голосів депутатів Рейхстагу (ст. 68). Рейхсрат мав право оскаржити прийнятий Рейхстагом закон, після чого Рейхстаг міг прийняти цей закон 2/3 від свого складу. У такому випадку відмінити цей закон мав право лише народ на народному голосуванні більшістю голосів населення, яке наділене виборчим правом. Отже, акти, прийняті вищим представницьким органом (Рейхстагом) мали найвищу юридичну силу та були обов'язковими для всього населення Німецької імперії.

Із проведеного вище аналізу вбачається, що за Веймарською конституцією 1919 року Німецькій імперії були притаманні усі ознаки республіки. Питання стосовно того, який саме тип республіканської форми правління закріплювала в Німеччині Веймарська конституція, викликає серед вчених певні дискусії. Так, науковці Л.М. Бостан і С.К. Бостан зазначають, що, незважаючи на те, що порівняно з дуалістичною монархією Другої імперії (1871-1918) парламентаризм у Веймарській республіці виявився з більшою силою (парламент став повноцінним законодавчим органом, а уряд ніс відповідальність перед ним), проте вона не стала парламентською.

По суті, вона дала зразок певного симбіозу парламентської і президентської республік із дуже сильною президентською владою. Причиною цього були: 1) відсутність у країні досвіду парламентаризму; 2) «дуалістичне минуле» періоду імперії, яка характеризувалася сильною виконавчою владою. Водночас досвід побудови такої рес-

публіки в Німеччині є першим досвідом створення так званої змішаної республіки, як стверджують згадані вище правознавці [12, с. 350].

Схожу позицію висловлює політологія М. Кармазіна, яка підкреслює, що досвід США не був скопійований, так би мовити, «дослівно» – в Німецькій республіці постала не президентська, а напівпрезидентська форма правління [13, с. 37]. Погоджуємося з таким твердженням, адже Президент і Рейхстаг наділялися відповідно до Веймарської конституції формально рівнозначними важелями впливу один на одного, покликаними забезпечити баланс у системі державних органів [10, с. 657].

Особливе місце в Конституції посідала ст. 48 про надзвичайні повноваження Президента, названа згодом статтею про «президентську диктатуру». На підставі цієї статті Президент мав право за допомогою збройної сили примусити будь-яку землю «виконувати обов'язки, покладені на неї Конституцією або імперським законом», а також вживати заходи у разі «серйозного порушення громадської безпеки і порядку» чи загрози такого порушення. При цьому він міг повністю або частково призупинити дію статей про основні права і свободи громадян [10, с. 656].

Як наголошує науковець В.П. Глиняний, наділяючи Президента як гаранта демократії величезними повноваженнями, парламентарії проглядили небезпеку ослаблення Рейхстагу і тієї обставини, що президентська надзвичайна влада може опинитися в руках людини, яка використовує її аж ніяк не в народних інтересах. Історія Німеччини знайшла швидке підтвердження і цій обставині [10, с. 657]. Веймарська республіка фактично припинила своє існування внаслідок призначення в січні 1933 року Президентом Гінденбургом на пост Рейхсканцлера Адольфа Гітлера та встановлення однопартійної диктатури очолюваної ним Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, так званого Третього рейху.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Тищик Б.Й. Німеччина: історія державності і права (IX ст. – початок XXI ст.) : Навчальний посібник. Львів : «Триада плюс», 2011.
2. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Новітній час (1918 р. – поч. XXI ст.) : Навчальний посібник. Львів : Світ, 2016.
3. Конституция Германской империи (27 марта 1849 года). URL: [http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full\\_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio59/](http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio59/).
4. Паславська Н.Т. Становлення та розвиток конституційної юстиції ФРН: історико-правове дослідження : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 210 с.
5. Конституция Германской империи от 16 апреля 1871 года. URL: [http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full\\_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio62/](http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio62/).
6. Тищик Б. Століття тому: 1918-й рік – знаменний для Європи (і України). *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2018. Випуск 66. С. 91–102.
7. История государства и права зарубежных стран : Учебник для вузов : В 2 ч. Ч. 2 / под общ. ред. д.ю.н., проф. О.А. Жидкова и д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинниковой. 2-е изд., стер. Москва : Издательство НОРМА, 2003. 720 с.
8. Теорія держави та права : Навчальний посібник / за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
9. Конституція Німецької імперії (Веймарська Конституція) (11 серпня 1919 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919\(08\)11.geich.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919(08)11.geich.php).
10. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : Навчальний посібник / 5-те вид., перероб. і домов. Київ : Істина, 2005. 768 с.
11. Харченко О.В. Система державного правління Веймарської республіки: політологічний аналіз. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України]*. 2008. Випуск 38. С. 298–313.
12. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
13. Кармазіна М. Інститут президенства: походження та сутність феномена. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 36–50.